

ГЕНЕЗА ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ «ІНТЕРДИСКУРС»

Демидяк І. Р.

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

У статті досліджено трактування поняття «дискурс». Охарактеризовано генезу інтерпретацій терміна «інтердискурс», який реалізується на рівні, вищому за текстовий, – на рівні дискурсу. Висвітлено питання прекоконструкта як сліду в самому дискурсі попередніх дискурсів.

Ключові слова: дискурс, інтердискурс, прекоконструкт.

Демидяк И. Р. Генезис интерпретаций понятия «интердискурс». В статье рассмотрена трактовка понятия «дискурс». Охарактеризован генезис термина «интердискурс», который реализуется на уровне выше текстового – на уровне дискурса. Исследован вопрос прекоконструкта как следа в самом дискурсе предшествующих дискурсов.

Ключевые слова: дискурс, интердискурс, прекоконструкт.

Demydiak I. R. The investigation of the notion “interdiscourse”. The article deals with investigation of the notion “discourse”. It reveals the establishment of the term “interdiscourse”, which implements not on the textual level but on the level of discourse. The paper investigates the question of pre-construct as a track of the discourse itself in the previous discourses.

Key words: discourse, interdiscourse, pre-construct.

Постановка проблеми. Категорія інтердискурсивності все більше зацікавлює лінгвістів, оскільки з її допомогою можна дослідити різні аспекти реалій сучасної епохи. Розуміння дискурсу як лінгвістичного феномена є поєднанням у собі тексту та культури. Дискурси неминуче поєднуються один з одним, створюючи міждискурсивний діалог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «дискурс» широко вивчається в лінгвістиці, на противагу поняттю інтердискурсивності, яке введене Французькою школою дискурсу, зокрема науковцями П. Серіо та М. Пеше [9]. Останнє, зокрема, розглядають такі дослідники, як М. Йоргенсен та Л. Філліпс [10], В. Чернявська [11] та ін.

Метою статті є обґрунтування понять «дискурс» та «інтердискурсивність», а також поняття «прекоконструкт» як слід у самому дискурсі попередніх дискурсів.

У контексті нашого дослідження застосовано комплексний підхід до вивчення матеріалу: концептуальний аналіз, дискурс-аналіз та комуні-

кативно-прагматичний аналіз, завданням якого є визначення умов формування ключових термінів.

Якщо інтертекстуальність, за Ю. Лотманом, – це «текст у тексті», то можна стверджувати, що інтердискурсивність – це дискурс у дискурсі. Будь-який дискурс не є однорідним – ми завжди можемо знайти у ньому сліди попередніх дискурсних конструкцій. Кожен дискурс неминуче поєднується з іншими дискурсами, з якими він може вступати у різні відношення – взаємодоповнення чи конфлікту, створюючи міждискурсивний діалог. М. Пеше стверджував, що невисловлене, імпліцитне є складовою частиною будь-якого дискурсу, що привело до вироблення поняття «інтердискурс» [6, с. 15]. Своїми попередниками лінгвісти вважають Ф. де Соссюра, Е. Бенвеніста, Л. Альтюссера, М. Фуко, М. Бахтіна і його теорію діалогічності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж охарактеризувати саме поняття інтердискурсивності, важливо уточнити, що маємо на увазі під поняттям «дискурс». У другій половині ХХ ст. лінгвісти звертають свою увагу

на синтаксичну одиницю, більшу за речення. Пошук особливої одиниці тексту привів до пошуку терміна, який би визначав її. Одним із запропонованих термінів був «дискурс».

Хоча проблема дискурсу віддавна широко висвітлюється як вітчизняними, так і зарубіжними лінгвістами, ще досі точаться суперечки щодо точного визначення, що таке дискурс.

Поняття «дискурс» (від лат. *diskursus*) не є чітким, як і поняття мови, суспільства, ідеології тощо. Ми знаємо, що найбільш нечіткі поняття, яким важко дати конкретні визначення, стають найпопулярнішими. Дискурс – одне з них [5]. Це поняття зустрічається в найрізноманітніших галузях науки. Найбільш загальним визначенням є таке: дискурс – це мова, процес мовної діяльності, спосіб говоріння.

Одними з перших вжили поняття «дискурс» американський лінгвіст З. Харріс та французький лінгвіст Е. Бенвеніст. Перший охарактеризував його як зв'язне мовлення в надрукованій у 1952 р. статті «Аналіз дискурсу», присвяченій аналізу мови реклами. Другий вживає його замість Соссюрівського терміна «мова» (“*parole*”).

У зв'язку з поширенням терміна «дискурс» науковці різних галузей надавали нових відтінків його трактуванню. Оскільки розглядаємо проблему дискурсу у лінгвістичній площині, можемо опиратися на визначення провідних вчених у цій царині. Зокрема, Т. ван Дейк стверджує, що дискурс – це «комунікативна подія, <...> складне комунікативне явище, що включає в себе соціальний контекст, який дає уявлення як про учасників комунікації (та їх характеристики – загальнодоступні значення, знання мови, знання світу), так і про процеси виробництва та сприйняття повідомлень» [5]. Через дискурс, як стверджує Т. ван Дейк, можемо отримати уявлення про людей, предмети, які їх оточують, відношення між ними, події та вчинки, певні моменти життя [5].

Як Т. ван Дейк, так і лінгвісти Дж. Браун та Дж. Юл звертали увагу на динамічний характер дискурсу як процесу конструювання тим, хто говорить чи пише, та процесів інтерпретації слухачем чи читачем. Вони розглядали дис-

курс як текст, сформований співрозмовником для слухача.

Н. Арутюнова визначає дискурс як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, прагматичними, психологічними факторами; текст, що розглядається через призму подій; мовлення, що розглядається як цілеспрямоване соціальне явище; дія як компонент, що бере участь у взаємодії між людьми і механізмами їхньої свідомості. Дискурс – це мовлення, занурене у життя» [2, с. 136].

У цьому зв'язку не можемо оминати роботу М. Фуко, яка мала величезний вплив на подальшу інтерпретацію теорії дискурсу. Він подав таке трактування: «Ми будемо називати дискурсом групу тверджень, оскільки вони відносяться до однієї дискурсної формації. <...> Дискурс будується на основі обмеженої кількості тверджень, стосовно яких можуть бути визначені умови їх існування. У цьому значенні дискурс – не ідеальна, позачасова форма <...> – це фрагмент історії, <...> який накладає власні обмеження, який пропонує ділення та трансформації, специфічні способи вираження своєї приналежності до певного часу» [16, с. 187].

Деякі з дослідників подають кілька значень поняття «дискурс». Наприклад, П. Серіо (який належить до Французької школи аналізу дискурсу) запропонував 8 значень, найактуальнішим із яких вважаємо тлумачення дискурсу як «визначення системи обмежень, які накладаються на необмежену кількість висловлювань у межах конкретної соціальної чи ідеологічної позиції (наприклад, «феміністичний дискурс», «адміністративний дискурс») [6, с. 15].

Натомість Н. Феркло розглядає поняття дискурсу у трьох різних значеннях:

- 1) дискурс відноситься до використання мови, тобто стосується соціальної практики;
- 2) різновид мови, використовуваної в межах певної галузі;
- 3) спосіб мовлення, який надає значення життєвому досвіду, що базується на певній позиції [14, с. 121–122].

Підсумовуючи вищезазначене щодо терміна «дискурс», не можна не погодитися з тим, що «дискурс є центральним моментом «життя

(людини – І. Д.) в мові», того, що Б. Гаспаров називає «мовним існуванням» і «являє собою частку безперервного потоку людського досвіду» [4, с. 10].

Дискурс існує в найрізноманітніших сферах: у процесі спілкування, наукових дослідженнях, у політичних баталіях, художніх творах. Дискурс існує незалежно від нашого усвідомлення його існування та дії. Він передається з покоління в покоління як у письмовій, так і в усній формі, є частиною певної нації, її культури, національної спадщини. Будь-яка людина, незалежно від рівня освіти, може розуміти та використовувати дискурси різної складності. Загалом користувачі дискурсів вживають той чи інший його вид інтуїтивно, не задумуючись над його структурою, адже мова політики, науки, медицини, філософії, права – це структурна складова частина загальнолюдської мови.

Якщо взяти до уваги те, що дискурс – це певний набір правил висловлювання групи людей, об'єднаних спільними інтересами, які використовують терміни, характерні лише для них, можемо стверджувати, що компоненти дискурсу досліджуються давно і є цілком розкритими, зрозумілими для лінгвістики. Тому дискурс – це не лише текст, його необхідно розглядати крізь загальну картину мовлення.

Звичайно, будь-які дослідження зручніше проводити на письмових творах, оскільки саме письмо найкраще фіксує різні елементи дискурсу. Але все ж таки не потрібно забувати, що не весь смисл можна передати вербально. Значний обсяг інформації не має окремих лексико-граматичних засобів вираження. Тобто така інформація виражена імпліцитно. Кожне висловлення несе в собі прихований, себто імпліцитний, смисл, який, зокрема, залежить від уявлення мовця про конкретні предмети чи явища. Імпліцитність впливає на взаєморозуміння співрозмовників. Якщо вони розмовляють у межах одного дискурсу, розмовляють «однією мовою» (не у значенні українською, англійською чи французькою, а у значенні вживання понять, характерних для певної групи людей), вони розуміють одне одного не лише на експліцитному рівні, але й на імпліцитному.

Дискурс скорочує полісемічне значення слів до фіксованого значення [10].

Нерідко різні галузі використовують ті самі слова, але їх значення змінюється залежно від типу дискурсу (та тих, хто ними послуговується). Слова та фрази створюють певні картини у підсвідомості мовця. Знання певної мови означає створення в підсвідомості співрозмовників однакових картин. У зв'язку із цим визначення терміна «дискурс» не є однозначним, і різні дослідники вкладають різний зміст у це поняття.

Підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що вивчення дискурсу несе в собі дослідження мови загалом, не акцентуючи уваги на певному її аспекті.

Розглядаючи різні визначення поняття «дискурс», важливим є твердження, запропоноване В. Чернявською, яка розглядає дискурс, по-перше, як конкретну комунікативну подію в ситуаційному контексті і, по-друге, як сукупність текстів, що описують певний фрагмент дійсності, деяку ментальну сферу [11, с. 74–78]. Кожен дискурс неминуче поєднується з іншими дискурсами, з якими він може вступати в різні відношення (взаємодоповнення чи конфлікту), створюючи міждискурсивний діалог, який приводить до центрального для нас поняття інтердискурсу, яке розуміємо як введення у текст елементів інших дискурсів, що робить його дискурсивно гетерогенним.

У цьому зв'язку вважаємо доцільним детально розглянути генезу інтерпретацій поняття «інтердискурс».

Інтердискурс – поняття, введене Французькою школою аналізу дискурсу на позначення: 1) у широкому значенні – зовнішніх стосовно дискурсивних практик невербальних процесів, які зумовлюють семантико-гештальтні характеристики останніх. Дискурсивність, занурена в контекст інтердискурсу, отримує те, що М. Фуко називає «порядком дискурсу», тобто свою конкретно-історичну форму. У статті «Порядок дискурсу» М. Фуко висуває гіпотезу про те, що у будь-якому суспільстві «виробництво» дискурсу одночасно контролюється та підлягає селекції, організовується і перероз-

поділяється за допомогою певних процесів, загальна мета яких – приборкання непередбачуваності дискурсу. Порядок дискурсу, згідно з лінгвістом Н. Феркло, визначається як конфігурація усіх типів дискурсів, притаманних певному інституту або соціальній сфері, та складається з окремих жанрів – особливого використання мови згідно з характером соціальної практики (жанру новин, інтерв'ю й т. ін.) [15, с. 56].

Поняття «інтердискурс» активно використовується М. Пеше, який стверджує, що дискурсивний процес співвідноситься з інтердискурсом «через відношення суперечності, підкорення чи вторгнення». П. Серіо досліджував «відношення тексту до інтердискурсу через форми іноземної мови» [9, с. 543];

2) у вузькому значенні – поняття «інтердискурс» фіксує дискурсивно-лінгвістичні феномени, які є стосовно виділеної дискурсивної цілісності (послідовності) зовнішніми [9, с. 543].

Французька школа аналізу дискурсу не розглядає дискурсну формацію як замкнуте ціле. Інтердискурс – це початок іншого, який присутній у будь-якому дискурсі; це дискурсивний ґрунт, з якого виростає будь-яке висловлювання [8, с. 9].

П. Серіо стверджує, що інтердискурсивна формація, не займаючи всеосягну частину досліджування, виключає непридатну для інтердискурсивності форму, якою є порівняння, тобто контрастне місцезнаходження дискурсивних формацій, що розглядаються незалежно одна від одної. «Будь-який дискурс – у зв'язку з тим, що існує і функціонує в системі інших дискурсів – відображає у своєму «тілесному» складі, у репертуарі своїх, зокрема можливих, висловлювань інші, відображає багато дискур-

сів, і сліди цих відображень ми знаходимо в текстах» [6, с. 267–268].

Предметом дослідження Французької школи аналізу дискурсу є не лише сама собою дискурсивна формація, а межі її створення. Ідентифікація дискурсивних формацій не є конкретною, вона утворюється у процесі здійснення, що відбувається одночасно з виникненням та стабілізацією певного обрису висловлювання. Процес висловлювання не розвивається за лінією наміру, замкнутого за власним бажанням, як це стверджувалося б у прагматиці [9].

Поняття «інтердискурсивність» можемо відобразити схематично (див. Рис. 1):

Важливо зазначити, що прагматика і функціональні сфери інтердискурсу актуалізуються переважно на вербальному рівні, але одночасно дедалі більшого значення набувають також паравербальні засоби: постань учасника комунікації, його зовнішність, вираз обличчя, голос, міміка, усмішка, погляд, моральний та психологічний стан. Особливо важливим є цей факт під час аналізу інтердискурсивності анімаційного фільму, де зовнішність та міміка героїв висловлюють значно більше, ніж їхні слова, зображення відіграє важливу роль у передачі та сприйнятті інформації. Часто саме використання різних дискурсів дозволяє відобразити внутрішній світ персонажів.

Поняття інтердискурсивності «характеризується взаємодією між різними типами дискурсів, зокрема інтеграцією, перехресцуванням різноманітних галузей людських знань і практик» [1, с. 36], «взаємодією різноманітних систем знань, культурних кодів, когнітивних стратегій» [13, с. 22]. «Коли людина говорить, що крізь призму власних слів завжди проскакують «інші», «чужі» слова, вона має на увазі, що сама матеріальна структура мови дозволяє,

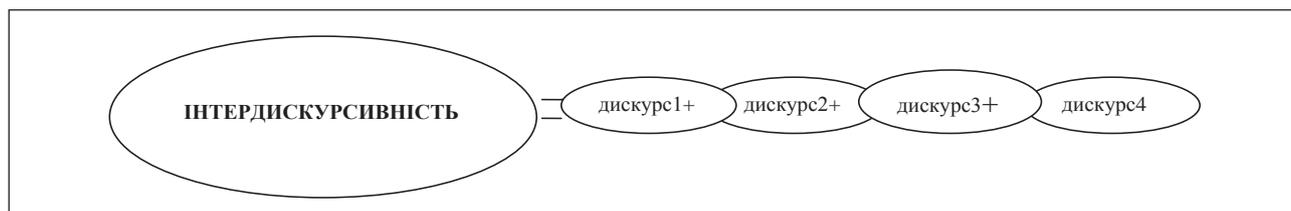

Рис. 1. Схематичне відображення поняття «інтердискурсивність»

щоб у лінійному мовному ланцюжку чулась ненавмисна поліфонія будь-якого дискурсу, через який аналіз і може намагатися виявити сліди несвідомого» [6, с. 54–94].

Оскільки будь-який текст за своєю природою є полідискурсивним, завжди можна говорити про домінування одного дискурсу, а участь та вплив інших дискурсів розглядати як інтердискурсивність. Наприклад, мультиплікаційний дискурс (створений на основі казкового) запозичував елементи з побутової, культурної, релігійної сфер, проте вони не суперечили казковому дискурсу, а гармонійно вливалися в нього.

Традиційно читачами казок чи глядачами мультфільмів вважались діти, тому казки та мультфільми створювались із розрахунком на молоде покоління. Але сучасні анімаційні фільми уже створені не лише для юного глядача. Великий обсяг інформації призначений для дорослих, діти ще не в змозі зрозуміти певних жартів, не характерних казковому дискурсу. Сучасний мультфільм – це набір різноманітних дискурсів, які нашаровуються на казковий, наприклад, дискурс американського кіно, голлівудський дискурс, рекламний, дискурс телешоу та побутовий.

Сучасні лінгвісти розмежовують природну та інсценовану інтердискурсивність. Природна інтердискурсивність – це «природний процес інтеграції людських знань, розосереджених у різних дискурсивних формаціях», тоді як інсценованою інтердискурсивністю створюється «особливий взаємозв'язок мовних одиниць, який ініціює у свідомості реципієнта перехід від одного типу дискурсу до другого» [13, с. 22–23]. Саме інсценована інтердискурсивність буде володіти маніпулятивним потенціалом завдяки своїй здатності «переключати» свідомість адресата на «іншу систему знань, кодів, на інший тип мислення» [13, с. 22–23].

Проблема відокремлення різних дискурсів та їх взаємодія базується на розмежуванні певних елементів дискурсу, які вже сформульовані і які по-іншому поєднуються у нових дискурсах. Використання елементів дискурсу ток-шоу, Голівуду та кінодискурсу в мультиплікаційному дискурсі є проявами інтердискурсивності.

Водночас, розглядаючи інтердискурс, не можемо не згадати ще одне важливе поняття, введене М. Пеше у книзі «Прописані істини»: інтрадискурс – «функціонування дискурсу стосовно нього самого (те, що я говорю зараз стосовно того, що говорив раніше, і того, що я говоритиму пізніше), тобто сукупність явищ кореференції, які забезпечують те, що можна назвати «ниткою дискурсу» [6, с. 271]. П. Серіо трактує це поняття таким чином: інтрадискурс – поняття, запропоноване у контексті сучасних аналітик дискурсу, у змісті якого фіксується феномен конституювання семантично важливої дискурсивної цілісності за допомогою інтеріоризації та іманентизації початкових зовнішніх до неї дискурсивних елементів [9, с. 548]. Указані дискурсивні елементи є у цьому контексті особливими преконалами стосовно конституюваної дискурсивної послідовності: преконала у цьому разі будується всередині дискурсу. Ідеться про внутрішньо дискурсивні трансформації, інше можливе формулювання затвердженого в іншому місці висловлювання. Зовнішнє тексту присутнє в самому тексті: воно є інтрадискурсивним [9, с. 548].

У термінах Н. Алефіренко інтрадискурс є «невидимим генератором, який породжує і направляє конфігурацію значень знака по наявних артеріях дискурсивної свідомості» [1, с. 119].

У рамках теоретичних аспектів інтердискурсивності потрібно детальніше розглянути вищезгаданий термін «преконала», який, на думку лінгвістів Французької школи аналізу дискурсу, був саме тією важливою «ланкою, якої не вистачало, яка б дозволила теорії дискурсу опиратися на мовні явища, <...> яка б, зокрема, зв'язувалася з концептом інтердискурсу [6, с. 41].

Теорія преконала М. Пеше та П. Анрі була виведена на основі робіт Г. Фреге й О. Дюкро щодо пресупозиції. Поняття преконала М. Пеше описує як слід у самому дискурсі попередніх дискурсів, які постачають свого роду «заготовку», «сировину» для дискурсивної формації, з яким для суб'єкта зв'язаний ефект очевидності [6, с. 41].

П. Серіо під преконоструктом розуміє «просто висловлювання, взятє з попередніх дискурсів або представлене такими» [9, с. 549–562]. Преконострукт, проникаючи в середовище домінантних дискурсних формацій, трансформується, включаючись у нову систему значень. Преконострукт є вже висловленою кимось думкою чи судженням, очевидним та зрозумілим для інших.

Хоча семантика поняття «преконострукт» розвивається в загальному контексті постмодерністичної концепції інтертекстуальності, воно не обмежується лише цією концепцією, адже тут додатково досліджується внутрішній мовний механізм адаптації початкового стороннього дискурсивного фрагмента до новоствореного дискурсу. Сам факт створення будь-якого дискурсного простору може інтерпретуватися в цьому контексті як продукт іманентизації ним відповідної кількості преконоструктів у процесі створення внутрішнього за допомогою інтеріоризації зовнішнього. П. Серіо стверджує, що «висловлювання, зовнішнє стосовно акту поточного висловлювання, вноситься в нього як предикативне, де в кожному елементі вже присутні асертивні операції, реалізовані або такі, що сприймаються за реалізовані протягом попереднього акту продукування висловлювання, незалежно від того, є цей акт внутрішнім чи зовнішнім стосовно мовного твору, який розглядається». Одним із механізмів іманентизації преконоструктів у дискурсивному середовищі є

номіналізація: згідно з оцінкою П. Серіо, «важливим тут є те, що номіналізовані висловлювання є преконоструктом, тобто суб'єкт акту продукування висловлювання не бере на себе відповідальності за нього, воно є ніби само собою частиною реальної дійсності, що передує дискурсу, за допомогою якої заповнюється одне з місць у предикативних відношеннях» [7, с. 273].

Стає зрозумілим, що преконострукт створює ефект очевидності. Преконострукт одночасно відсилає до «того, що кожен знає», тобто до змісту думки «універсального суб'єкта» – опори ідентифікації, і до того, що кожен, у певній «ситуації», може бачити і чути у формі очевидностей «ситуативного контексту» [6, с. 274]. Отже, преконострукт – це як «заготовка», «сировина», що несе в собі певну логіку очевидності, яка присутня в багатьох дискурсах. За допомогою циркуляції преконоструктів закріплюються загальноприйняті зразки. Для того, щоб зрозуміти будь-який дискурс, потрібно розуміти наявні вже конструкції – преконострукти, які є основою інтердискурсивності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Запропоновані ідеї М. Пеше дають можливість стверджувати, що кожен дискурс пов'язаний з іншими через преконострукт. Кожен дискурс зберігає пам'ять про інші дискурси через введені в нього преконострукти, тим самим створюючи інтердискурсивне поле, яке є основним досліджуваним матеріалом цієї роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко. Н. Поэтическая энергия слова: синергетика языка, сознания и культуры / Н. Алефиренко. – М. : Academia, 2002. – С. 119.
2. Бабенко Л. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : [учебник для вузов] / Л. Бабенко. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 463 с.
3. Всеукраїнський тлумачний словник / голов. ред. В. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Гаспаров М. Язык, познание, образ: Лингвистика языкового существования / М. Гаспаров. – М., 1996. – 456 с.
5. Дейк ван Т. Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван Дейк. – М., 1989. – 331 с.
6. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса / пер. с фр. и португ. общ. ред. П. Серіо. – М. : Прогресс, 1999. – С. 415.
7. Можейко М. Преконострукт / М. Можейко // Постмодернизм: энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.infoliolib.info/philos/postmod/prekonstrukt.html>.
8. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / Н. Пьеге-Гро ; пер. с фр. Г. Косикова, В. Лукасик, Б. Нарумова ; общ. ред. и вступ. ст. Г. Косикова. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 240 с.
9. Серіо П. Анализ дискурса во Французской школе (дискурс и интердискурс) / П. Серіо // Семиотика: Антология / сост. Ю. Степанов. – М. : Академический проспект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 702 с.
10. Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Филипс, М. Йоргенсен. – Х. : Гуманитарный Центр, 2004. – 334 с.

11. Чернявская В. Дискурс и власть дискурса: проблемы речевого взаимодействия / В. Чернявская. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 136 с.
12. Чернявская В. Интертекстуальность и интердискурсивность / В. Чернявская // Текст – Дискурс – Стил. Коммуникации в экономике / отв. ред. В. Чернявская. – СПб., 2003. – С. 23–42.
13. Чернявская В. Открытый текст и открытый дискурс: Интертекстуальность – дискурсивность – интердискурсивность / В. Чернявская // Лингвистика текста и дискурсивный анализ: традиции и перспективы / отв. ред. В. Чернявская. – СПб., 2007. – С. 7–26.
14. Fairclough N. Critical Discourse Analysis / N. Fairclough. – London : Longman, 1995. – 357 p.
15. Fairclough N. Discourse and Social Change / N. Fairclough. – Cambridge : Polity Press. 1992. – 234 p.
16. Foucault M. The Archaeology of Knowledge / M. Foucault. – London : Routledge, 1972. – 426 p.